ResearchGate

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/312921385

Funkcja turystyczna zamków dawnego państwa krzyżackiego na przykładzie Malborka

Chapter · January 2016

CITATIONS
5

READS
306

1 author:

Łukasz Musiaka
University of Łódź
58 PUBLICATIONS **105** CITATIONS

SEE PROFILE

All content following this page was uploaded by Łukasz Musiaka on 26 January 2017.

The user has requested enhancement of the downloaded file.

Wyzwania turystyki kulturowej w Malborku

pod red. Janusza Hochleitnera

Malbork 2016

Kolegium wydawnicze:
Mariusz Mierzwiński (przewodniczący), Janusz Hochleitner, Rafał Mańkus, Janusz Cygański, Barbara Pospieszna, Aleksandra Siuciak, Mirosław Jonakowski i Aleksandra Sobczak (sekretarz)

Recenzja naukowa:
prof. dr hab. Andrzej Gąsiorowski
ks. dr hab. Krzysztof Bielawny

Konsultant projektu:
Mirosław Jonakowski

Koordynator serii wydawniczej:
Anna Kobierowska

Opracowanie techniczne i łamanie:
Renata Dębska

Projekt graficzny okładki:
Mariusz Stawarski

Tłumaczenie streszczeń w języku angielskim:
eCORRECTOR

© Copyright Muzeum Zamkowe w Malborku

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
Organizacja Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury

Castle of the Teutonic Order in Malbork
Inscribed on the World Heritage List in 1997

Zamek Krzyżacki w Malborku
wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa w roku 1997

MUZEUM ZAMKOWE W MALBORKU

ISBN 978-83-60518-83-0

Wsparcie udzielone ze środków funduszy EOG,
pochodzących z Islandii, Lichtensteinu i Norwegii oraz środków krajowych.

Łukasz Musiaka

Funkcja turystyczna zamków dawnego państwa krzyżackiego na przykładzie Malborka

Obszar położony wzdłuż południowych brzegów Morza Bałtyckiego należy do terenów o największym zagęszczeniu średniowiecznych zamków w Europie. Wybudowanie sieci miejsc warownych na tym terenie było związane z powstaniem państwa zakonu krzyżackiego w Prusach. Krzyżacy zdobywając nowe terytoria bardzo szybko umacniali je za pomocą warowni, strażnic i zamków. Badacze do dziś nie są zgodni ile powstało tego typu obiektów na terytorium dawnego państwa zakonnego. Według Bohdana Guerquina liczba zamków krzyżackich ogółem przekraczała 120[1]. Podobnego zdania jest Piotr Zaniewski[2], który oszacował liczbę murowanych obiektów warownych na ponad 120 obiektów[3]. Z kolei Marian Arszyński na określenie skali zjawiska użył stwierdzenia *grubo ponad sto*[4]. Precyzyjne liczby podaje Janusz Bieszk, który twierdzi, że w poszczególnych dzielnicach państwa krzyżackiego powstały 163 obiekty[5]. Zamki w okresie średniowiecza pełniły różnorakie role: militarną, polityczną, gospodarczą, administracyjną, mecenatu kulturowego i in. Jednak wraz z upływem wieków oraz rozwojem techniki i sztuki wojennej ich znaczenie malało. Niektóre z nich przestawały pełnić jakąkolwiek funkcję, stając się jedynie malownicza ruiną i źródłem taniego budulca. Współcześnie obserwujemy ponowne zainteresowanie dziedzictwem średniowiecza. Dawne warownie poddane rekonstrukcji i odbudowie oraz w odpowiedni sposób zago-

1 B. Guerquin, P*roblematyka zamków na pograniczu polsko-krzyżackim*, [w:] *Średniowieczne zamki Polski Północnej. Wybór materiałów z sesji*, red. A. Pawłowski, Malbork 1983, s. 14.

2 P. Zaniewski, *Szlakami zamków krzyżackich,* Warszawa 2005, s. 30.

3 Ibidem, s. 9. Zaniewski za zamki krzyżackie uważa „wszystkie zamki funkcjonujące w granicach dawnego państwa krzyżackiego, niezależnie od tytułu własności, a więc zamki zakonne, biskupie, kapitulne i rycerskie".

4 M. Arszyński, *Zamki i umocnienia krzyżackie,* [w:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII-XIV wieku*, red. Z.H. Nowak, wsp. R. Czaja, Toruń 2000, s. 40-41.

5 J. Bieszk, *Zamki państwa krzyżackiego w Polsce,* Warszawa 2010, s. 9.

spodarowane, zaczynają ponownie pełnić istotną rolę ekonomiczną i społeczną[6], szczególnie jako atrakcje prężnie rozwijającej się turystyki kulturowej[7].

Spośród zamków zakonnych, biskupich i kapitulnych południowego wybrzeża Bałtyku, zdecydowanie największy skalą i rangą był zamek w Malborku. Od 1309 r. był on stolicą państwa zakonnego, a po sekularyzacji Prus siedzibą królewskich starostów. W XVIII w., w wyniku rozbiorów przeszedł pod panowanie pruskie, by ponownie znaleźć się w granicach Polski po II wojnie światowej.

Zamek w Malborku jest największym zamkiem ceglanym na świecie[8]. Współcześnie pełni bardzo ważną rolę jako niezwykle cenny obiekt dziedzictwa kulturowego Polski, Europy i świata. Dzięki wybitnym walorom historycznym, artystycznym, naukowym, architektonicznym i krajobrazowym został wpisany w 1997 r. na prestiżową listę światowego dziedzictwa UNESCO. Zamek w Malborku należy również do najważniejszych punktów na mapie atrakcji turystycznych w Polsce. Do Malborka co roku przybywa ponad 400 tys. osób, dla których głównym celem podróży jest pokrzyżacki zamek, zarządzany przez Muzeum Zamkowe w Malborku, powstałe w 1961 r. Do MZM należy również filia mieszcząca się w zamku w Kwidzynie (który oddalony jest od Malborka ok. 39 km na południe). Ze względu na wielkość i zróżnicowanie pochodzenia terytorialnego odwiedzających zamek w Malborku, ranga turystyczna obiektu, a tym samym i miasta, śmiało może być określona jako międzynarodowa[9].

Celem artykułu jest przedstawienie funkcji turystycznej zamku w Malborku w okresie powojennym. Uwaga autora została skupiona na ostatnich dwudziestu latach funkcjonowania MZM. W tekście nie brak jednak odwołań do okresu wcześniejszego. Dla uzyskania pełniejszego obrazu rangi i znaczenia zamku, funkcja turystyczna obiektu została przedstawiona na tle leżącego u jego stóp miasta oraz w odniesieniu do innych zamków dawnego państwa zakonnego.

W artykule funkcja turystyczna jest rozumiana jako cała działalność społeczno-ekonomiczna obiektów i miast skierowana na obsługę ruchu turystycznego[10]. Na funkcję turystyczną zamku w Malborku składają się również elementy kulturowe, będące przedmiotem zainteresowania uczestników ruchu turystycznego i stanowiące o jego atrakcyjności turystycznej. Do głównych czynników określających

---

6 Ł. Musiaka, *Funkcja turystyczna średniowiecznych zamków i jej wpływ na miasta Pomorza, Warmii i Mazur*, Łódź 2012, s. 175.

7 .Jędrysiak, A. Mikos von Rohrscheidt, *Militarna turystyka kulturowa*, Warszawa 2011, s. 256, 257.

8 M. Mierzwiński, *Zamek w Malborku na szlakach turystycznych Europy*, „Muzealnictwo" 2005, s. 196.

9 J. Kostrzewa, *Funkcja turystyczna zamku w Malborku w świetle ruchu turystycznego*, „Turyzm" 1991, t. 1, s. 93. Ł. Musiaka, *Funkcja turystyczna zamków państwa zakonu krzyżackiego w granicach Polski,* „Turyzm", 2013, t. 23/2, s. 61.

10 Zmodyfikowano za: A. Matczak, *Problemy badania funkcji turystycznej miast Polski*, „Turyzm" 1989, t. 5, s. 27.

charakter funkcji turystycznej obiektów architektury można zaliczyć: walory turystyczne, dostępność komunikacyjną, wielkość i strukturę ruchu turystycznego i zagospodarowanie turystyczne[11].

Opis walorów turystycznych zamku został pominięty. Można go znaleźć w bardzo wielu pozycjach literatury krajowej i zagranicznej[12]. Informacje na temat wielkości i struktury ruchu turystycznego otrzymano z kas MZM. Wykorzystano również istniejące opracowania tego zagadnienia[13]. Uzyskane w ten sposób materiały dotyczą lat 1953-2014. Analiza wielkości i sezonowości ruchu turystycznego w okresie 1953-1987 została zaprezentowana w pracy Kostrzewy z 1991 r. Zagospodarowanie turystyczne zamku na tle miasta opracowano na podstawie literatury, tematycznych stron internetowych i lustracji terenowej autora.

Położenie geograficzne i dostępność komunikacyjna

Malbork położony jest we wschodniej części województwa pomorskiego. Stanowi istotny węzeł komunikacyjny dróg kołowych i kolejowych (rysunek 1). Dostępny jest również drogą wodną i komunikacją lotniczą. Odległość do Gdańska w linii prostej wynosi 53, do Elbląga 29 i do Warszawy 240 kilometrów. Poruszając się drogami kołowymi, odległości te w zależności od wybranej trasy przedstawiają się następująco: 60 lub 65 km (Gdańsk), 33 lub 38 km (Elbląg) i 296, 313 km lub autostradami A1 i A2 przez Łódź 402 km (Warszawa). Odległość do najbliższego zjazdu z autostrady A1 w Swarożynie wynosi 25 km, a dystans między Malborkiem a najbliższą plażą w Stegnie nad Zatoką Gdańską to 40 kilometrów. Połączenia autobusowe (PKS) z innymi miastami w Polsce, obejmują m.in. takie miasta jak Braniewo, Bydgoszcz, Dzierzgoń, Elbląg, Gdańsk, Iława, Krynica Morska, Kwidzyn, Olsztyn, Płock, Tczew[14].

---

11 J. Fischbach, *Funkcja turystyczna jednostek przestrzennych i program jej badania*, „Turyzm", t. 6, 1996, s. 14n.

12 Między innymi: A. Franaszek, K. Solak, *Zamek Malborski: szkic historyczny i informator dla turystów*, Malbork 1972, ss. 158. M. Haftka, M. Mierzwiński, *Malbork: zamek krzyżacki*, Warszawa 1992, ss. 95. M. Kilarski, *Odbudowa i konserwacja zespołu zamkowego w Malborku w latach 1945-2000*, Malbork 2007, ss. 323. W. Korall, G. Strunz, *DieBurgen des DeutschenRitterordens*, Augsburg 2011, ss. 128.

13 J. Kostrzewa, op. cit., s. 76n. A. Białk-Wolf, M. Warmowska, *Analiza porównawcza sezonowości ruchu turystycznego w zamku w Neuschwanstein i w Malborku a rozwój turystyki w regionie*, [w:] red. M. Boruszczak, *Zamki i twierdze w rozwoju współczesnej turystyki*, Gdańsk 2013, s. 119n.

14 Por. http://visitmalbork.pl [odczyt 13 sierpnia 2015 r.].

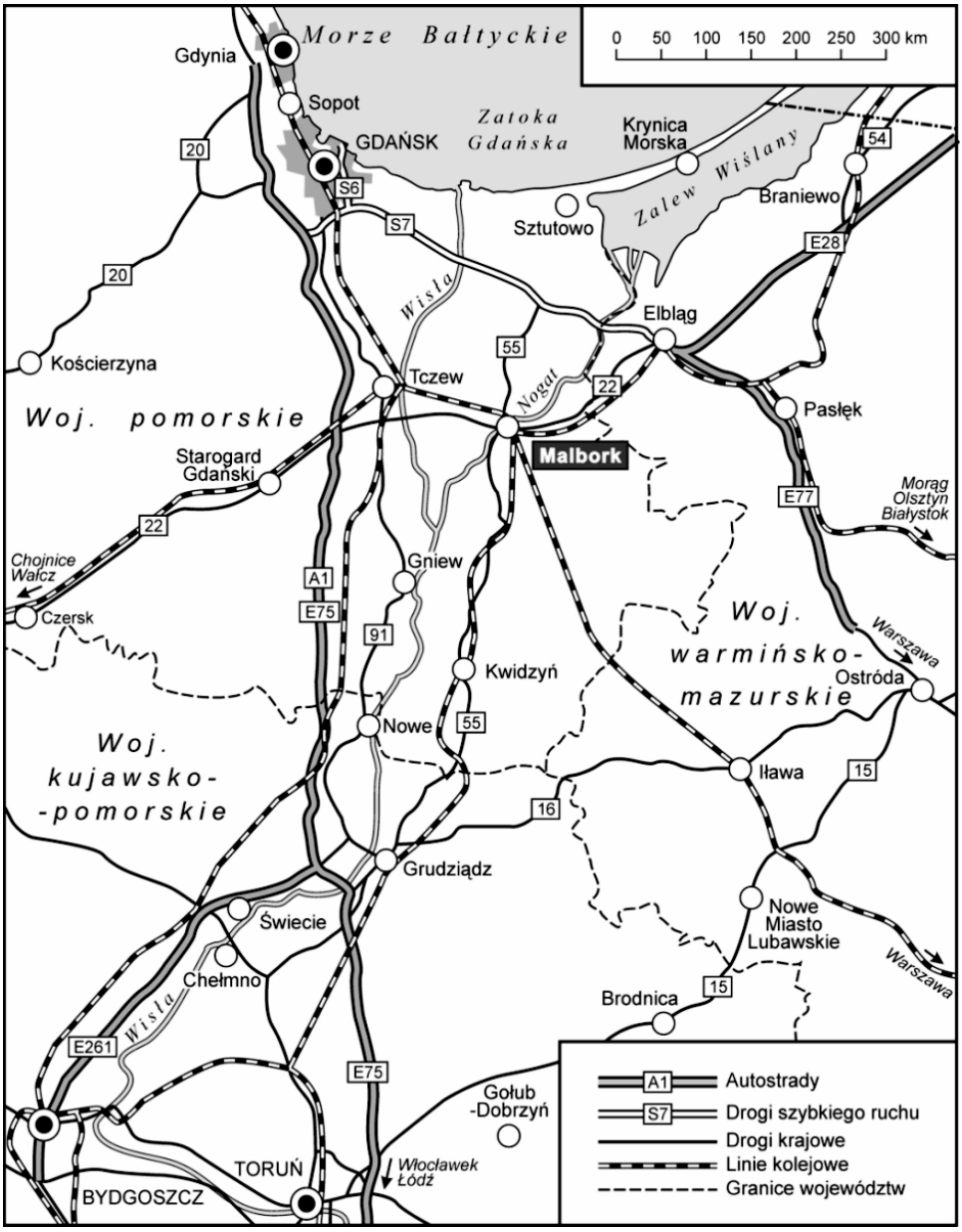
Morze Bałtyckie
0 50 100 150 200 250 300 km
Gdynia
Sopot
GDAŃSK
Zatoka Gdańska
Krynica Morska
Zalew Wiślany
Braniewo
Sztutowo
Elbląg
Wisła
Nogat
Tczew
Kościerzyna
Woj. pomorskie
Malbork
Pasłęk
Starogard Gdański
Morąg
Olsztyn
Białystok
Chojnice
Wałcz
Czersk
Gniew
Woj. warmińsko-mazurskie
Warszawa
Kwidzyń
Ostróda
Nowe
Iława
Woj. kujawsko-pomorskie
Grudziądz
Nowe Miasto Lubawskie
Świecie
Chełmno
Brodnica
Wisła
Gołub -Dobrzyń
TORUŃ
Włocławek
Łódź
BYDGOSZCZ
20
S6
S7
54
E28
55
22
A1
E75
91
16
15
E261
Autostrady
Drogi szybkiego ruchu
Drogi krajowe
Linie kolejowe
Granice województw

Problem nadmiernego zagęszczenia ruchu pojazdów w Malborku w okresie letnim ma zostać rozwiązany. W 2015 roku rozpoczęto budowę drugiego mostu kołowego przez rzekę Nogat. Inwestycja ma zostać zakończona w połowie roku 2017[15] i usprawnić tranzyt przez miasto. Podróż koleją z Warszawy do Malborka zajmuje ok. 3 godziny, a z Gdańska do Malborka ok. 45 minut. Miasto posiada bezpośrednie połączenia kolejowe z miastami na wybrzeżu i w głębi kraju. Terminale promów pasażerskich kursujących po Morzu Bałtyckim znajdują się w Gdańsku i Gdyni. Malbork z racji położenia nad rzeką Nogat, ma dostęp do Morza Bałtyckiego oraz Czarnego. W pobliżu miasta znajdują się cywilne lotniska: Rębiechowo w Gdańsku, lotnisko Elbląg, zarządzane przez miejscowy aeroklub oraz lotnisko wojskowe w odległości 12 km od miasta, które może przyjmować samoloty cywilne[16].

Wielkość ruchu turystycznego

Współcześnie Malbork, obok Gdańska i Łeby należy do miejscowości o największej koncentracji ruchu turystycznego w województwie pomorskim. Jednakże pierwsze lata po II wojnie światowej były dla zamku i miasta bardzo trudne. W wyniku silnej obrony oddziałów niemieckich przed nacierającym frontem Armii Czerwonej na początku 1945 r. zniszczone zostało stare miasto i znaczna część zamku. Straty w zabytkowej tkance były tak duże, że po wojnie pojawiły się nawet pomysły, aby nie odbudowywać malborskiej warowni. Ostatecznie jednak zamek poddano odbudowie, która de facto trwa do dziś. Mimo ogromnych zniszczeń i trudnej sytuacji gospodarczej w kraju, już od pierwszych lat powojennych do Malborka przyjeżdżało sporo osób pragnących zobaczyć dawną stolicę państwa zakonnego. Palącą sprawą było więc odgruzowanie miasta i zamku, zabezpieczenie ruin i budynków oraz zorganizowanie obsługi ruchu turystycznego. Pierwszy kurs przewodnicki zorganizowany został pod koniec 1953 r.[17] W tym samym roku zanotowano 30 tys. odwiedzających, co należy uznać za liczbę znaczną[18] (tab. 1).

[15] Por. https://www.gddkia.gov.pl/pl/a/18343/Bedzie-drugi-most-na-Nogacie-w-Malborku [odczyt. 19 stycznia 2016 r.]

[16] *Strategia Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Malborka na lata 2014-2020 (projekt)*, Gdańsk 2014, s. 13.

[17] Por. http://www.przewodnicy.com [odczyt 13 sierpnia 2015 r.].

[18] Dla porównania, jak podaje M. Mierzwiński, op. cit., s. 205, w 1938 r. zanotowano 89 tys. odwiedzających.

Tab.1. Wielkość ruchu turystycznego notowana w badanym obiekcie (od 1961 r. w MZM) w wybranych latach przed transformacją ustrojową w 1989 r.

Rok	Liczba odwiedzających
1953	30 000
1957	150 000
1961	225 000
1964	262 832
1967	329 960
1970	355 734
1973	437 429
1976	515 777
1980	420 239
1982	233 362
1984	387 506
1987	438 974

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Kostrzewa, *Funkcja turystyczna*, s. 78.

W kolejnych latach liczba odwiedzających systematycznie rosła, szczególnie po roku 1961, kiedy to rozpoczęło funkcjonowanie MZM. Władze muzeum systematycznie poszerzały powierzchnię wystawienniczą, a prace budowlane i konserwatorskie w zamku nabrały tempa. Apogeum liczby zwiedzających zanotowano w 1976 r. (515 777). Na pocz. lat 80. XX w., w związku z wprowadzeniem w Polsce stanu wojennego, krajowy, jak i zagranicznych, ruch turystyczny drastycznie się obniżył, by w 1982 r. sięgnąć poziomu 233 362 osób, w tym zaledwie 1,5% odwiedzających zagranicznych[19]. W kolejnych latach notowano ponowny wzrost liczby odwiedzających, przekraczających 400 tys. osób rocznie. W ciągu ostatnich 20 lat (tab. 2), liczba odwiedzających MZM wahała się od 340 736 osób w roku 1994 do 502 953 osób w 2007 r.

[19] J. Kostrzewa, op. cit., s. 77.

Tab.2. Wielkość ruchu turystycznego w MZM w latach 1994-2014 z podziałem na turystów krajowych i zagranicznych.

Rok	Razem	ruch krajowy		ruch zagraniczny	
		L	%	L	%
1994	340736	256130	75,2	84606	24,8
1995	373714	288756	77,3	84958	22,7
1996	430672	339085	78,7	91587	21,3
1997	432983	338764	78,2	94219	21,8
1998	480547	375407	78,1	105140	21,9
1999	398631	304566	76,4	94065	23,6
2000	410054	299441	73,0	110613	27,0
2001	387178	266535	68,8	120643	31,2
2002	412811	294229	71,3	118582	28,7
2003	443232	309917	69,9	133315	30,1
2004	451660	314056	69,5	137604	30,5
2005	464411	316608	68,2	147803	31,8
2006	452334	304633	67,3	147701	32,7
2007	502953	365342	72,6	137611	27,4
2008	460024	349541	76,0	110483	24,0
2009	435158	339120	77,9	96038	22,1
2010	416245	336368	80,8	79877	19,2
2011	409572	334068	81,6	75504	18,4
2012	404328	316610	78,3	87718	21,7
2013	418305	318356	76,1	99949	23,9
2014	462351	351095	75,9	111256	24,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Muzeum Zamkowego w Malborku.

Spadek liczby odwiedzających na początku lat 90. XX w. należy wiązać z trudnym okresem pierwszych lat transformacji społeczno-ekonomicznej w Polsce, a ponowne ożywienie (również jeżeli chodzi o odsetek turystów zagranicznych) wynika zapewne z poprawiającej się sytuacji materialnej Polaków i większej ruchliwości turystycznej oraz rosnącej modzie na uprawianie turystyki kulturowej. Znaczny przyrost liczby odwiedzających zanotowano w 1998 r., to jest rok po wpisaniu obiektu na listę UNESCO.

Średnia roczna wielkość ruchu turystycznego w malborskim zamku za lata 1994-2014 wyniosła 449 395 odwiedzających, co stawia muzeum w ścisłej czołówce najczęściej odwiedzanych obiektów muzealnych w Polsce, za Państwowymi

Zbiorami Sztuki na Wawelu, Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce, Muzeum w Oświęcimiu-Brzezince, Muzeum Powstania Warszawskiego i obok Zamku Królewskiego w Warszawie[20].

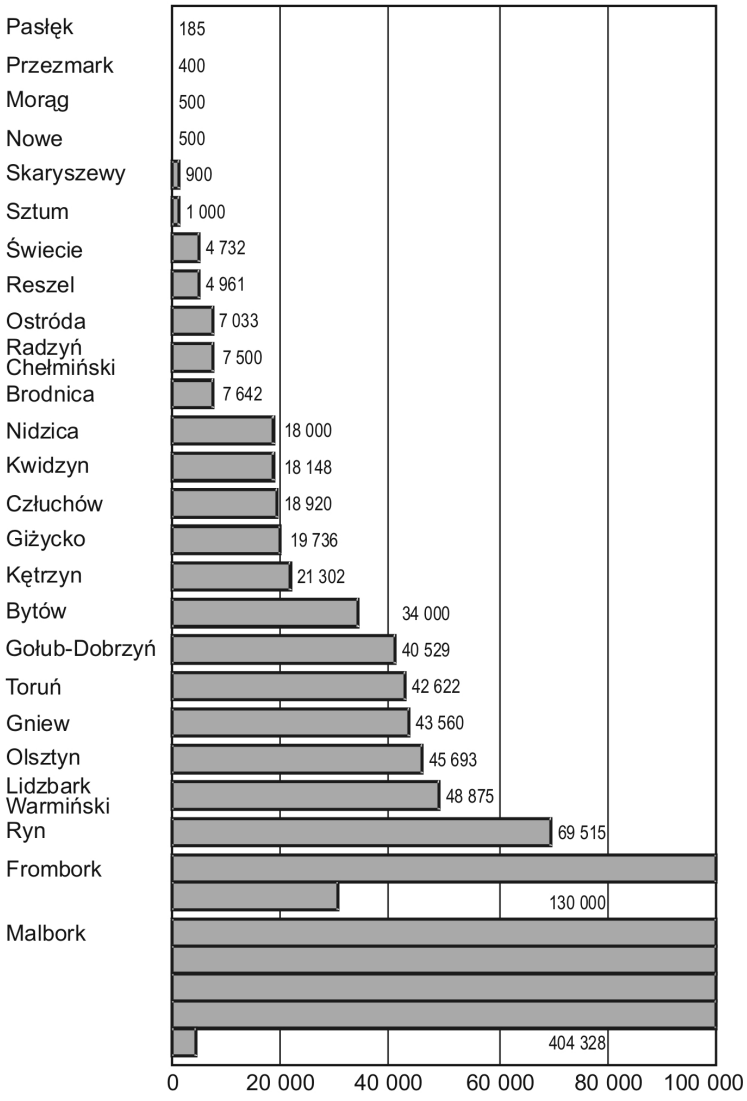

Rys.2. Łączna wielkość ruchu turystycznego w badanych dawnych zamkach państwa krzyżackiego na terenie obecnej Polski na podstawie liczby sprzedanych biletów stepu do placówek muzealnych i/lub liczby nocujących w obiektach noclegowych w 2012 r. Dla zamku w Reszlu uwzględniono jedynie liczbę sprzedanych biletów wstępu do galerii sztuki. Źródło: Ł. Musiaka, *Funkcja turystyczna zamków*, s. 59.

[20] M. Byszewska-Dawidek, I. Kulesza, *Krajowy rynek atrakcji turystycznych (na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych w wybranych atrakcjach turystycznych)*, Warszawa 2004, s. 66, uzupełnione.

Porównanie frekwencji w MZM z innymi zamkami północnej Polski, które pełnią funkcje muzealne i hotelarskie wskazuje na zdecydowaną dominację Malborka (rys. 2). Wielkość ruchu turystycznego odnotowana w 2012 r. w malborskiej warowni była ponad trzykrotnie większa od drugiego pod względem liczby odwiedzających zespołu katedralnego we Fromborku. Łączna liczba odwiedzających wszystkie zamki i obiekty warowne dawnego państwa zakonnego w 2012 r. wyniosła 586 253 osoby w porównaniu do Malborka (bez filii w Kwidzynie), gdzie suma ta wyniosła 404 328 osób. Różnica między Malborkiem a pozostałymi zamkami wyniosła więc zaledwie 181 925 zwiedzających. Należy zaznaczyć, że rok 2012 ze względu na rozgrywane w Polsce i na Ukrainie Mistrzostwa Europy w piłce nożnej „Euro 2012", większość instytucji muzealnych w regionie odnotowała znaczny spadek odwiedzin. Dla wielu muzeów, w tym dla malborskiego zamku, był to jeden z najgorszych okresów pod względem frekwencji od 1989 r.

Fot.1. Nowe kasy biletowe i wejście do Muzeum Zamkowego w Malborku od strony wschodniej. (fot. autora)

Obecna skala ruchu turystycznego notowana w MZM sięga maksimum pojemności obiektu w trakcie trwania sezonu letniego. Według muzealnej dyrekcji, osiągana obecnie dzienna przepustowość rzędu 7 tys. osób nie powinna być przekroczona ze względu na komfort zwiedzania i możliwości ochrony zbiorów

i samego obiektu. Problem pojemności turystycznej zamku widoczny był już w latach 80. XX w.[21] Sposobem na zwiększenie przepustowości zespołu zamkowego i właściwe zarządzanie przepływem ruchu turystycznego jest otwieranie nowych ekspozycji muzealnych, sal wystawowych, otwarcie nowego wejścia i kas muzealnych od strony wschodniej (fot. 1) czy organizacja imprez plenerowych poza sezonem wakacyjnym i w miejscach specjalnie do tego przeznaczonych, jak wschodnia część zamku przy wałach von Plauena.

Sezonowość ruchu turystycznego w Muzeum Zamkowym w Malborku

Sezonowość ruchu turystycznego notowanego w malborskim zamku jest bardzo wyraźna (rys. 3). Kostrzewa wydziela 3 sezony w skali roku: sezon „martwy" trwający od listopada do kwietnia, sezon przejściowy przypadający na wrzesień i październik oraz właściwy sezon turystyczny obejmujący okres od maja do sierpnia[22]. Tak wyraźna sezonowość wynika oczywiście z warunków klimatycznych w naszym kraju i ze stałego rozkładu urlopów i przerwy wakacyjnej dla uczniów i studentów. Sezonowość jest również widoczna wśród zagranicznych turystów i odwiedzających. Należy zaznaczyć, że w maju i we wrześniu wśród odwiedzających zamkowe muzeum obserwuje się większą liczbę wycieczek szkolnych, co wynika ze specyfiki rozkładu zajęć szkolnych w ciągu roku. Warmowska i Białk-Wolf wskazują, że w pewien sposób na utrwalenie sezonowości ruchu turystycznego w MZM wpływa również kalendarz imprez plenerowych, najbogatszy w wydarzenia w lipcu i sierpniu[23]. Dyrekcja muzeum podejmuje próby wydłużenia sezonu turystycznego przez organizację imprez kulturalnych poza sezonem, bądź na początku sezonu turystycznego w maju (Mistrzostwa Świata Sportowych Walk Rycerskich, które odbyły się od 30 IV do 3 V 2015 r.). Mimo tych działań, problem nierównomiernego rozłożenia ruchu turystycznego w skali roku jest znaczny i dotyka nie tylko zamek, ale również miasto i wszystkie województwa nadmorskie w Polsce.

Sezonowość można również mierzyć w skali tygodniowej i dziennej. Według danych MZM, największą liczbę odwiedzających notuje się w weekendy, a najmniejszą w poniedziałki, kiedy to sale wystawowe są zamknięte i można zwiedzać tereny Zamku Średniego, dziedziniec Zamku Wysokiego, wybrane pomieszczenia oraz fosę i międzymurze.

[21] J. Kostrzewa, op. cit., s. 80n.
[22] Ibidem, s. 83.
[23] A. Białk-Wolf, M. Warmowska, op. cit., s. 123.

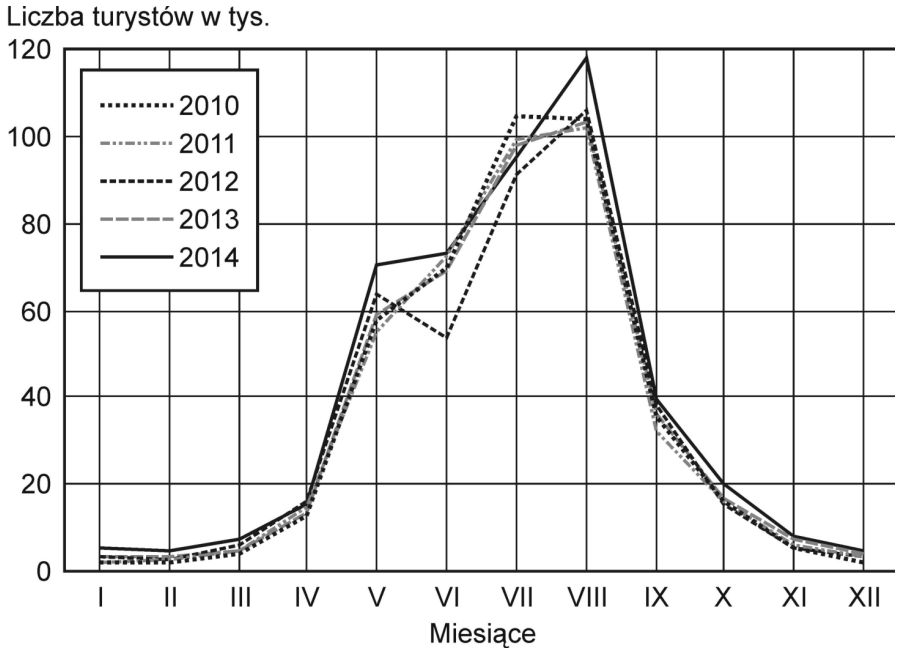

Rys. 3. Sezonowość ruchu turystycznego w latach 2010-2014 w MZM. Źródło: opracowanie własne.

Większą aktywność turystyczną obserwuje się również latem przy pochmurnej i deszczowej pogodzie, kiedy korzystanie z naturalnych walorów morza bądź jezior jest utrudnione. Kostrzewa stwierdziła ponadto, że nasilenie odwiedzających obserwuje się w godzinach rannych i przedpołudniowych[24], co może wynikać z konstrukcji ofert biur podróży oraz znacznej ilości czasu potrzebnej na zwiedzenie obiektu z przewodnikiem, tj. od 2 do 3,5 godzin[25].

Motywy przyjazdu do zamku

Zdecydowaną większość wszystkich odwiedzających zamek w Malborku stanowią turyści (osoby nocujące w danym miejscu) i jednodniowi odwiedzający (osoby nie nocujące w odwiedzanym miejscu) indywidualni, których liczba od kilkunastu lat przeważa nad odwiedzającymi grupowymi[26]. Do uczestników indywidualnego ruchu turystycznego zaliczymy osoby niekorzystające z oferty

[24] J. Kostrzewa, op. cit., s. 83.
[25] A. Michalska, *Zamek w Malborku, stan aktualny i warunki lepszego wykorzystania dla celów turystycznych*, [w:] rec. M. Gulda, *Zamki gotyckie na szlakach turystycznych Pomorza, Kujaw, Warmii i Mazur, Zbiór materiałów pokonferencyjnych. Międzynarodowa Konferencja Naukowa Malbork 25-26 kwietnia 2002*, Gdańsk 2002, s. 88.
[26] Eadem, s. 87, 88.

organizatorów i pośredników turystycznych. Są to w przeważającej liczbie rodziny z dziećmi wypoczywające w sezonie letnim w miejscowościach nadmorskich i w mniejszym stopniu na terenie Kaszub, Warmii i Mazur czy też przyjeżdżające z województwa kujawsko-pomorskiego. Do tej grupy zaliczyć również możemy osoby, których głównym motywem podróży są odwiedziny krewnych i znajomych w okolicy bądź osoby zatrzymujące się przy okazji dalszej podróży w Malborku. Stanowią one jednak zdecydowanie mniejszy odsetek całości notowanego ruchu turystycznego[27].

Drugą grupę odwiedzających zamek stanowią goście MZM, uczestnicy lekcji muzealnych, wydarzeń edukacyjnych czy też uczestnicy konferencji organizowanych w ośrodku konferencyjnym w Karwanie. Zwiedzają oni zamkowe pomieszczenia niejako przy okazji głównego celu wizyty, jakim jest np. lekcja muzealna czy konferencja (pakiet turystyczny). Warto zaznaczyć, że równie istotne co obsługa uczniów przyjezdnych jest prowadzenie lekcji muzealnych dla okolicznych szkół. Zajęcia „żywej historii" zwiększają poziom wiedzy historycznej i zainteresowania historią i architekturą wśród uczniów, a także pozwalają na budowanie więzi emocjonalnych z zamkiem i swoją małą ojczyzną. Uczniowie malborskich szkół, często w przeciwieństwie do swoich rodziców, odwiedzają zamek wiele razy w trakcie kilku-kilkunastu lat swojej nauki. Jeśli czują dumę ze swojego miejsca zamieszkania, stają się swego rodzaju „ambasadorami Malborka". Oprócz edukacji historycznej należy również pamiętać o kształceniu w zakresie współczesnej roli zamku malborskiego i jego znaczenia dla miasta, regionu i całego kraju. Jak twierdzi M. Murzyn-Kupisz, pozytywne efekty ekonomiczne płynące z obsługi ruchu turystycznego *w skali miejscowości lub gminy są również zależne od stopnia otwartości społeczności lokalnej na przyjmowanie turystów oraz jej przyzwolenia na wykorzystanie dziedzictwa danego obszaru jako atrakcji turystycznej a nie tylko wyznacznika tożsamości lokalnej*[28].

Odmienną grupą klientów MZM stanowią uczestnicy konferencji zewnętrznych (nie organizowanych przez Muzeum). Ze względu na specyfikę turystyki kongresowej czy też biznesowej, korzystają oni z wielu punktów oferty Muzeum i lokalnych firm jak noclegi, wyżywienie, imprezy zlecone, zwiedzanie itd. Turystyka biznesowa stanowi ważną i bardzo dochodową gałąź działalności każdego przedsiębiorstwa turystycznego. Osobną grupę odwiedzających zamek stanowią

[27] Cechy społeczno-demograficzne uczestników ruchu turystycznego w Malborku zostały pominięte w pracy, gdyż opisała je J. Kostrzewa, op. cit., s. 83-84, a analizę odwiedzających inne zamki pokrzyżackie przeprowadził Ł. Musiaka, *Funkcja turystyczna średniowiecznych*, s. 170.

[28] M. Murzyn-Kupisz, *Dziedzictwo kulturowe a rozwój lokalny*, Kraków 2012, s. 255.

uczestnicy imprez typu koncerty kameralne i plenerowe, inscenizacji Światło i Dźwięk, Nocy Muzeów czy imprez plenerowych, jak np. Oblężenie Malborka czy Mistrzostwa Świata Sportowych Walk Rycerskich (fot. 2). Wspomniane mistrzostwa świata zgromadziły w 2015 r. ok 20 tys. osób, a spektakl Oblężenie Malborka przyciąga rokrocznie ok. 30 tys. osób.

Fot. 2. Mistrzostwa Świata Sportowych Walk Rycerskich 2015 w Malborku (fot. autora)

Nie należy zapominać, że ogólnodostępne tereny zamku odwiedzane są w celach rekreacyjnych przez mieszkańców i osoby przyjezdne także poza godzinami otwarcia Muzeum. Ruch ten jednak nie jest notowany.

Pochodzenie terytorialne turystów i odwiedzających

Największa liczba turystów i odwiedzających krajowych według badań Instytutu Turystyki (2003 r.) pochodzi z województw: śląskiego, małopolskiego, mazowieckiego i dolnośląskiego. Znaczna liczba osób pochodzi również z województw łódzkiego i lubelskiego. Odnotowuje się również ruch turystyczny z województwa pomorskiego i warmińsko-mazurskiego, na który składają się często wycieczki szkolne oraz uczestnicy imprez plenerowych organizowanych w zamku. Wyniki badań Kostrzewy z końca lat 80. XX w. również potwierdzają następującą prawidłowość, że większość przyjezdnych pochodzi z miejscowości na południu

kraju o dużej koncentracji ludności, którzy w okresie wakacyjnym dokonują migracji turystycznych nad Morze Bałtyckie. Malbork stanowi również alternatywę dla biernego wypoczynku nadmorskiego.

W ostatnich dwudziestu latach odwiedzający zagraniczni stanowią średnio ponad 26% wszystkich odwiedzających. Najliczniejsze grupy obcokrajowców to: Niemcy, Brytyjczycy, Amerykanie, Rosjanie, Austriacy, Szwedzi, Norwegowie i Hiszpanie[29]. Osoby odwiedzające malborskie muzeum pochodzą z ok. 80 krajów. W przypadku turystów i odwiedzających, według Rafała Mańkusa, są to głównie osoby narodowości niemieckiej *odwiedzające nasz kraj ze względów sentymentalnych, czyli przedwojenni mieszkańcy Pomorza czy Mazur albo potomkowie tych osób, którzy chcą zobaczyć miejsca ważne dla przodków i przy tej okazji przyjeżdżające do Malborka*[30]. W ostatnim czasie odnotowano niewielki spadek liczby turystów rosyjskich, co jest spowodowane dewaluacją rubla w wyniku sankcji nałożonych na Rosję przez społeczność międzynarodową w reakcji na wojnę we wschodniej Ukrainie.

Bezpośrednią obsługą uczestników ruchu turystycznego zajmują się przewodnicy turystyczni. Przewodnicy zamkowi (przeszło 200 osób) zrzeszeni są w Kole Przewodników Malborskich, które formalnie powstało w 1954 r., a de facto funkcjonuje od lat 40. XX w.[31] Według informacji MZM, przewodnicy świadczą swoje usługi w języku polskim i językach obcych (m.in. niemiecki, angielski, francuski, hiszpański, rosyjski, czeski, ukraiński a nawet chiński).

Zagospodarowanie turystyczne zamku na tle miasta

Do głównych elementów tworzących zagospodarowanie turystyczne zalicza się bazę noclegową i gastronomiczną. W chwili obecnej, oprócz pokoi przeznaczonych dla gości muzealnych, w zamku nie funkcjonuje obiekt noclegowy. Konieczne są więc nowe inwestycje i poszerzenie oferty. Na obszarze Zamku Niskiego funkcjonował do niedawna hotel z 82 miejscami noclegowymi i pełnym zapleczem gastronomicznym[32]. Standard obiektu określony był na trzy gwiazdki (fot. 3). W chwili składania artykułu do druku hotel był nieczynny i trwała procedura przetargowa, która ma wyłonić nowego dzierżawcę obiektu. Zwycięzca przetargu będzie miał możliwość powiększyć hotel o kolejne 80 miejsc noclegowych i podnieść standard świadczonych usług.

[29] M. Byszewska-Dawidek, I. Kulesza, op. cit., s. 17-18.
[30] Por. http://www.tur-info.pl/ [odczyt 13 sierpnia 2015 r.].
[31] Por. http://www.przewodnicy.com [odczyt 16 sierpnia 2015 r.].
[32] T. Kozłowski, *Ocena miejskiej polityki turystycznej na przykładzie miasta Malborka*, [w:] *Rola turystyki w strategii i polityce rozwoju gospodarki regionalnej*, Gdańsk 2006, s. 209-210.

Zdecydowanie lepiej prezentuje się baza gastronomiczna w zamku. Obecnie na terenie malborskiej warowni funkcjonują dwie restauracje. Pierwsza to GothicCafe&Restaurant o wysokim standardzie, należąca do sieci Slow Food i wyróżniona przez Gaullt and Millau Polska w 2015 r.[33] Lokal może przyjąć do 60 osób w pomieszczeniach zlokalizowanych na terenie Zamku Średniego. W zamku funkcjonuje również restauracja „Piwniczka", która działa od 1997 r. i posiada 3 sale bankietowe na ok. 110 gości w historycznych wnętrzach.[34]

Fot. 3. Budynki obecnie nieczynnego hotelu i restauracji na terenie Zamku Niskiego (fot. autora)

Istotną częścią działalności MZM jest organizacja konferencji dla potrzeb własnych oraz możliwość wynajmu sal konferencyjnych dla klientów zewnętrznych. W tym celu utworzono Ośrodek Konferencyjny Karwan, który znajduje się w dawnej zbrojowni zamkowej Zamku Niskiego. W skład kompleksu wchodzą 3 sale konferencyjne, wyposażone w odpowiednie oprzyrządowanie, mogące pomieścić 20, 100 i 200 osób, hall wystawienniczy, recepcję i kawiarnię[35].

Z racji ogromnej skali notowanego ruchu turystycznego i międzynarodowej rangi zamku, wielkość bazy gastronomicznej i docelowego obiektu noclegowego należy uznać za niewyróżniające się. Jednakże specyfika ruchu turystycznego w MZM, polegająca na zdecydowanej dominacji jednodniowych odwiedzających oraz znaczna sezonowość ruchu turystycznego, powodują że istniejąca baza ga-

[33] Informacje te pochodzą od Dyrekcji Muzeum Zamkowego w Malborku i ze stron internetowych: http://www.visitmalbork.pl/ [odczyt 16 lipca 2015 r.]; http://www.gothic.com.pl/ [odczyt 16 lipca 2015 r.].

[34] Por. http://piwniczkamalbork.pl/ [odczyt 16 lipca 2015 r.].

[35] Por. ww.zamek.malbork.pl [odczyt 16 lipca 2015 r.].

stronomiczna spełnia swoje zadanie, nie pozwala jednak na prowadzenie działalności gastronomicznej i hotelarskiej na większą skalę. Z tego powodu zaplecze hotelarsko-gastronomiczne rozwinęło się w mieście. Lokalni przedsiębiorcy oraz inwestorzy zewnętrzni w ciągu ostatnich 10 lat wybudowali szereg lokali gastronomicznych i obiektów noclegowych. Przykładem może być powstała niedawno restauracja McDonald's, specjalizująca się w serwowaniu posiłków typu fast food oraz hotel Centrum czy hotel Grot. W Malborku funkcjonuje również szereg innych, mniejszych lokali gastronomicznych i obiektów noclegowych. Łącznie, według portalu visitmalbork.pl, w mieście działa 6 hoteli (cztery trzygwiazdkowe i po jednym jedno i dwu-gwiazdkowym) oraz 22 obiekty noclegowe, zazwyczaj o niższym standardzie (głównie kwatery prywatne). W mieście funkcjonują również dwa campingi i pola namiotowe. Kolejne obiekty znajdują się w okolicach Malborka. Nie licząc lokali gastronomicznych w zamku i w hotelach (razem 6 obiektów), łącznie w mieście funkcjonują 42 obiekty gastronomiczne o zróżnicowanym standardzie, jednakże należy pamiętać, że część z nich działa wyłącznie na potrzeby lokalnego rynku oraz świadczy ograniczony zakres usług o zróżnicowanym standardzie.

Mimo znacznej liczby obiektów gastronomicznych i hotelarskich wydaje się, że potencjał turystyczny zamku i miasta nie jest jeszcze w pełni wykorzystywany (choć przy obecnej liczbie atrakcji w zamku, mieście i okolicy zbliża się do maksimum), o czym świadczy powstawanie w Malborku nowych lokali gastronomicznych i obiektów noclegowych oraz możliwość zakupu zamku w pobliskim Sztumie z przeznaczeniem na duże centrum hotelarsko-kongresowe, jakiego brakuje w Malborku.

Oprócz działalności gastronomicznej i planowanego powrotu funkcji hotelarskiej w zamku malborskim, uczestnicy ruchu turystycznego mają również do dyspozycji szereg stoisk i lokali handlowych całorocznych i sezonowych, zlokalizowanych na Zamku Niskim i pod murami zamkowymi od strony Nogatu. Można tu kupić pamiątki, biżuterię (popularny jest bursztyn) oraz literaturę dotycząca zamku i historii zakonu krzyżackiego.

Informację turystyczną odnośnie zamku i najważniejszych atrakcji w okolicy odwiedzający mogą otrzymać w kasach zamkowych. W mieście, przy ulicy Kościuszki działa Centrum Informacji Turystycznej Malbork Welcome Center. Malborski CIT za swoją działalność otrzymał wiele wyróżnień, niestety godziny otwarcia od 8 do 16 (od poniedziałku do piątku), nie w pełni korespondują z aktywnością turystyczną odwiedzających zamek i miasto.

Zakończenie

Mimo znacznej skali ruchu turystycznego i międzynarodowej sławy malborskiej warowni, MZM, jak i leżące u stóp zamku miasto, borykają się z szeregiem problemów i ograniczeń w rozwoju funkcji turystycznej. Muzeum jako jednostka budżetowa otrzymuje dotacje z funduszy centralnych, jednakże nie są one w stanie zaspokoić bardzo dużych potrzeb placówki. Dofinansowanie wystarcza zaledwie na pokrycie pensji pracowniczych. Głównym źródłem dochodów MZM jest prowadzenie własnej działalności, w tym przede wszystkim sprzedaż biletów wstępu do zamku i na imprezy plenerowe[36]. Działalność konserwatorska jest finansowana przede wszystkim z własnych środków MZM oraz środków zewnętrznych (z projektów). Muzeum cierpi również na brak możliwości wyasygnowania odpowiedniej wielkości środków na promocję zamku[37]. Pewnym środkiem zaradczym, obok szeregu innych działań, jest organizacja imprez plenerowych o randze krajowej i międzynarodowej. Ciągle niewykorzystaną szansą na promocję zamku są tematyczne szlaki kulturowe prowadzące przez miasto lub w jego pobliżu. Zdaniem autora powinny one być zdecydowanie bardziej promowane i reklamowane, każdy z osobna, ale przede wszystkim jako całość tworząca unikalny produkt turystyczny regionu. Do najważniejszych szlaków turystycznych przebiegających przez opisywany obszar można zaliczyć: Szlak Zamków Gotyckich[38], Szlak Zamków Krzyżackich, Szlak Zamków Powiśla[39], Szlak zamków w regionie Morza Bałtyckiego[40], Szlak Kopernikowski, Szlak Nadwiślański, Międzynarodowy Szlak Rowerowy Euro Route R1, Szlak Mennonitów, Szlak Cysterski, Pętla Żuławska[41] itd. Niestety bardzo duży potencjał, również promocyjny, Szlaku Zamków Gotyckich, nie jest wykorzystywany w pełni i często mimo poprawiającego się oznakowania w terenie, cały czas jest słabo rozpoznawalny wśród turystów.

Kolejną, bardzo istotną kwestią dla rozwoju funkcji turystycznej zamku, jest zwiększenie nakładów i środków promocji nie tylko samego obiektu czy miasta, ale całego regionu Żuław i Pomorza. Konieczne jest wykreowanie południowego wybrzeża Morza Bałtyckiego jako obszaru, który ma do zaoferowania nie tylko walory przyrodnicze morza, ale również bogatą historię, ciekawe elementy materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego z różnych okresów oraz

36 M. Mierzwiński, op. cit., s. 197.
37 Ibidem, s. 198.
38 Por. http://zamkigotyckie.org.pl/ [odczyt 10 sierpnia 2015 r.].
39 Por. http://pomorskie.travel/ [odczyt 10 sierpnia 2015 r.].
40 Popr. http://www.szlak.zamkigotyckie.org.pl/ [odczyt 10 sierpnia 2015 r.].
41 *Strategia Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Malborka na lata 2014-2020 (projekt)*, Gdańsk 2014, s. 132.

możliwości uprawiania turystyki aktywnej, jak żeglarstwo, sporty wodne, jeździectwo, wycieczki rowerowe itp. Zdaniem autora, promocja lokalna oprócz tradycyjnych kierunków działania, powinna zmierzać w takim kierunku, by wykreować Malbork i Żuławy jako atrakcyjną bazę wypadową i miejsce noclegowe na trasie podróży turystycznych po regionie czyli alternatywny obszar dla biernego wypoczynku nadmorskiego.

Następną przeszkodą w równomiernym rozwoju funkcji turystycznej zamku oraz całego regionu stanowi duża sezonowość ruchu turystycznego i osiąganie maksimum pojemności turystycznej obiektu w sezonie letnim. Wpływa to negatywnie na komfort zwiedzania oraz rodzi problemy natury konserwatorskiej. Według M. Murzyn-Kupisz, *Większa liczba odwiedzających niekoniecznie przekłada się na większe przychody z turystyki, może natomiast powodować pogorszenie jakości zwiedzania oraz stanu zachowania samego dziedzictwa, zniechęcając jednocześnie innych turystów, którzy przywiązują do tego wagę*[42]. Latem pojawiają się okresowe problemy z miejscami parkingowymi oraz utrudnienia komunikacyjne na moście na rzece Nogat, co również może odstraszać potencjalnych turystów i wpływać negatywnie na percepcję odwiedzanego miejsca.

Bardzo istotnym problemem jest również dominacja krótkotrwałych pobytów turystycznych w zamku i mieście. Efekty mnożnikowe funkcjonowania atrakcji turystycznych są silnie związane z charakterem ruchu turystycznego. Im większy odsetek zwiedzających stanowią turyści nocujący w danej miejscowości lub w okolicy, tym większe dochody czerpie lokalna gospodarka turystyczna. W zamku malborskim, podobnie jak w innych zamkach i miastach regionu, dominują pobyty krótkotrwałe, nieprzekraczające kilku godzin. Przekłada się to bezpośrednio na niekorzystną strukturę wydatków osób odwiedzających, które najczęściej ograniczają się do kupna biletu wstępu, usługi przewodnickiej oraz pamiątek, najczęściej bez wyżywienia i noclegu[43]. Dodatkowo, analizy ruchu turystycznego w malborskim zamku wskazują na niezadowalający odsetek ponownych wizyt turystycznych. Należy więc tak kreować i rozszerzać ofertę zamku i miasta by była atrakcyjna dla klientów powracających.

Kolejną przeszkodą w rozwoju funkcji turystycznej zamku i miasta jest niewykorzystany potencjał turystyki konferencyjnej. Obecnie brak dużego hotelu w zamku a ośrodek konferencyjny Karwan ma ograniczone możliwości obsługi dużych grup klientów, liczących kilkaset i więcej osób. Sąsiedztwo Gdańska i El-

[42] M. Murzyn-Kupisz, op. cit., s. 255.
[43] Ł. Musiaka, *Funkcja turystyczna średniowiecznych zamków*, s. 167.

bląga, dogodne połączenia komunikacyjne oraz bliskość morza to niewątpliwe atuty położenia zamku i miasta, jednakże od kilku lat Malbork ma silnego konkurenta w segmencie turystyki biznesowej i organizacji eventów historycznych – zamek w Gniewie. Od pewnego czasu obserwuje się również trend przystosowywania innych zamków do potrzeb hotelarskich i konferencyjnych (zamek w Rynie, przedzamcze w Lidzbarku Warmińskim, zamek w Giżycku czy Reszlu). Rynek usług konferencyjnych w zabytkach północnej Polski staje się coraz bardziej konkurencyjny. Nowi gracze oraz obiekty o mniejszej skali, chcąc czerpać znaczne dochody z tego segmentu turystyki muszą zmierzyć się z dużym wyzwaniem.

Paradoksalnie, brak dużych atrakcji turystycznych w bezpośrednim sąsiedztwie zamku i miasta nie oznacza komfortowej sytuacji braku konkurencji. Miasto chcąc rozwijać turystykę, potrzebuje wsparcia i uzupełnienia oferty turystycznej zamku, która mogłyby przyciągnąć i zatrzymać turystów na dłużej. Muzeum, lokalne samorządy i przedsiębiorcy branży turystycznej od lat próbują przeciwdziałać tym przeszkodom. W ciągu kilku lat poczyniono szereg inwestycji budowlanych i infrastrukturalnych, takich jak zagospodarowanie obszaru dawnych wałów von Plauena, budowę przystani wodnej przy zamku od strony Nogatu oraz nowych kas i parkingu (poprzez zagospodarowanie miejsca dawnego targowiska, tzw. „Manhattanu"), adaptację „Szkoły Łacińskiej", budowę Dino Parku i wiele innych działań. Ciągłe inwestycje świadczą o potrzebie udoskonalania oferty ale również o istniejących możliwościach rozwoju turystyki w mieście. Należy przy tym mieć świadomość, że nowe inwestycje powinny wpisywać się w politykę turystyczną miasta i regionu, tworzyć harmonijną i uzupełniającą się całość, która będzie kreować właściwy wizerunek turystyczny Malborka, jako miejscowości o wybitnych walorach kulturowych, która położona jest w ciekawym przyrodniczo i kulturowo regionie.

Znakomitym wzmocnieniem oferty turystycznej i wizerunkowej miasta byłoby odbudowanie zniszczonej w czasie II wojny światowej starówki malborskiej. Niestety ze względu na wysokie koszty inwestycji oraz ogromne problemy społeczne i organizacyjne, zburzenie powojennej, modernistycznej zabudowy blokowej starego miasta i rekonstrukcja zabytkowej tkanki są dzisiaj niemożliwe.

Międzynarodowa ranga zamku, potwierdzana corocznie przez rzeszę odwiedzających krajowych i zagranicznych, uznanie za Pomnik Historii i obecność obiektu na liście UNESCO oraz nieustanne modyfikowanie, poszerzanie i uaktualnianie oferty turystycznej, a także trwające prace budowlane, remontowe i konserwatorskie, świadczą jednoznacznie o dużej żywotności zamku, potrzebie

jego funkcjonowania i udostępniania. Mimo szeregu problemów, pozwala to na optymistyczne spojrzenie na przyszłość warowni i rozwój turystyki w leżącym u jej stóp mieście.

SUMMARY

The tourist function of former castles of the Teutonic State exemplified by Malbork Castle

Malbork Castle Museum belongs to one of the most visited architectural sites of this type in Poland. The average annual volume of tourist traffic during the period 1994–2014 amounted to 449,395 visitors. Together with the museum's branch in Kwidzyn, it is at the forefront of the most frequently visited museums in Poland; in the same bracket as the Wawel Royal Castle National Art Collection in Cracow, the Salt Mine Museum in Wieliczka, the Auschwitz-Birkenau Museum in Oswiecim, the Warsaw Uprising Museum, and the Royal Castle in Warsaw. A significant percentage (about 30%), of recorded tourist movement is foreign tourists from about 80 countries worldwide. Given the size and variety of the place of origin of tourists visiting Malbork, the status of the castle together with the city could be described as international.

The purpose of the article is to present the tourist function of the castle in Malbork in the postwar period. The author focuses on the last 20 years of Malbork Castle Museum's activity, namely, 1994–2014. The text also refers to an earlier period. To get a fuller picture of the status and importance of Malbork Castle, its tourist function is elucidated against the background of Malbork city and in relation to the other castles of the former monastic state. The article presents results from research conducted by the author and other researchers and published in recent years. The main factors describing the tourist character of the analyzed architectural sites are accessibility, size and seasonality of the tourist movement, as well as tourist infrastructure. The last part of the article presents selected problems in tourism development of the castle and the city.

View publication stats